

REALIA CULINARE ÎN LIMBILE RUSĂ ȘI ROMÂNĂ: CORESPONDENȚE LEXICALE ȘI FRAZELOGICE

Daniela GHELTOFAN

Universitatea de Vest din Timișoara

daniela.gheltofان@e-uvvt.ro

Culinary Realia in Russian and Romanian: Lexical and Phraseological Correspondences

Realia are minimal signs of culture, *i.e.* minimal (cultural) containers, in cognitivist terms. They are objects and notions specific to a certain culture, which show the experiential and cultural basis accumulated over the centuries. By knowing realia objects and realia notions, we can gain insights into how to individualize a particular culture, what the realities-references of a community are, what its moral, axiological and spiritual values are, what the mental-cognitive similarities and differences between certain communities are, etc. Among the culturally-relevant elements, one may include culinary realia. The culinary field is a cultural-conceptual field, relevant to any society. This article aims to show how Russian words can be rendered with culinary specificity into Romanian. The Russian realia-units with their Romanian correspondences listed in this study will be included in a dictionary.

Keywords: *culinary realia; Russian culture; Romanian culture; lexical and phraseological correspondences.*

Introducere

Cuvintele-realia poartă cu sine esența idioetnicității unei comunități. În fapt, limba este „cel mai mare «depozitar» al valorilor culturale”, „este oglinda în care se întâlnesc chipurile vârstelor culturale ale omenirii” (Evseev 1983: 19).

Realia reprezintă semnul minimal al culturii – un container (cultural) minimal, în termenii cognitiiviști. Acestea sunt obiectele și noțiunile specifice unei anumite culturi, prin care se vedește baza experiențială și culturală acumulată de-a lungul veacurilor de către un popor. Și prin cunoașterea obiectelor-realia și a noțiunilor-realia, ni se oferă posibilitatea de a înțelege cum se individualizează o anumită cultură, care sunt realitățile-referințe ale unei comunități, care sunt valorile sale morale, axiologice, spirituale, care sunt asemănările și deosebiriile mental-cognitive dintre anumite comunități etc. Printre elementele cu relevanță culturală se regăsesc cele culinare. Domeniul culinar este un domeniu cultural-conceptual, relevant pentru orice comunitate. Itemii culinari cu substrat cultural încifrează sensuri care se descoperă mai ales în fondul frazeologic al unei limbi. De pildă, o constantă experiențială culinară a societății românești este lexemul *pâine*, pe care îl întâlnim în expresii de tipul: *a întâmpina cu pâine și sare* (ru.: *встретить кого-л. хлебом⁹ -солю*), *a mânca o pâine amară printre străini* (ru. *чужой хлеб горек*), *a mânca o pâine albă* (ru. *есть белый хлеб*), *a lua cuiva pâinea de la gură* (ru. *отбивать/ отбить хлеб у кого-л.*) etc. Alături de *pâine*, și alte cuvinte etnoromânești reprezintă constante-cheie: *brânză*, *mămăligă*, *mălai* etc. (cf. Cojocar 2004; Savin 2007, 2012, 2016; Constantinovici 2014; Gheltofan și Cosma 2014; Gheltofan 2016, 2019). Elementele culinare devin *frame*-uri conceptuale dintre cele mai diverse. De pildă, o cartare interesantă în limba română este asocierea conceptual-metaforică BANUL ESTE HRANĂ (vezi mai mult la Frățilă 2008; Munteanu¹⁰ 2008, 2020; Gheltofan 2016), căreia i se pot aronda expresiile:

(1) *a avea mălai/ osânză/ rânză/ cașcaval/ cotoare*.

În limba rusă, aducem exemplul itemului culinar каша ('cașă'), care reprezintă o constantă culturală¹¹ a poporului rus, fiind un aliment tradițional, ritualic (v. *infra*) și care, aflat în componența unor frazeme, se poate reda în limba română cu ajutorul unor corespondențe frazeologice cu itemi-cheie de tip culinar: *brânză*, *mămăligă*, *caș*, *tărâțe*, *ghiveci*:

(2) ru. *кашу не сварить (с кем-л.)* – ro. *a nu face nicio brânză cu cineva*;

(3) ru. *каша в голове (у кого-л.)* – ro. *a avea tărâțe/ ghiveci în cap*;

⁹ *Хлеб* ('pâine') și *каша* ('cașă') sunt unele dintre cele mai vechi și semnificative produse culinare din cultura slavilor; încărcate simbolic, reprezintă o hrană ritualică (vezi și Cojocar 2004, Gheltofan 2016).

¹⁰ În aceste studii se investighează metafora-analogie „cuvinte-bani”, din perspectiva diverselor idei susținute de lingviștii români și străini preocupați de conceptele *metaforă*, *analogie*, *comparație*.

¹¹ Termenul aparține lui Ju. S. Stepanov (2004).

(4) ru. *берёзовая каша* – ro. (*a trage*) *o papară*;

(5) ru. *мало каши ел/ съел* – ro. *trebuie să mai mănânce mămăligă; a fi cu caș la gură*.

Acest exemplu simplu (dar nu simplist – fiind vorba de dominante etnoculturale¹²) – *каша*¹³ vs. *brânză, mămăligă, caș, tărâte, ghiveci* – arată încă o dată poliglosia viziunilor asupra lumii, arată anumite diferențe de conștiință culturală (și lingvistică). În general, s-a observat că itemii culinari au un important potențial conceptual și lingvistic, iar metaforele ce le conțin modelează discursul cotidian îndeosebi. Mai mult, aderăm la ideea lui R. Barthes ([1961] 2013) care susține că mâncarea poate constitui un sistem de comunicare – „sistemul culinar”, căruia i-ar corespunde un set de reguli funcționale și valorice, formând, în viziunea sa, o „adevărată gramatică culinară”¹⁴. Avându-se în vedere comportamentul culinar al unui popor, se pot întreprinde analize de sociolingvistică, de etnolingvistică, de psiholingvistică ș.a.m.d. în vederea refacerii tabloului asupra lumii dintr-o anumită perioadă a istoriei sale mai vechi. Asemenea analize permit identificarea unor matrici culturale și lingvistice, care să contribuie la reconstituirea „personalității” unei limbi (cf. la Weisgerber 1929, „sprachlichen Persönlichkeit”; la Vinogradov 1930, „языковая личность”) și a unui popor. Specificul etnolingvistic și etnocultural rămâne o temă actuală, axată pe înțelegerea unor aspecte antropologice și antropometrice, de care sunt interesați specialiștii din diverse domenii umaniste și nu numai.

Realia culinare rusești și corespondențele lor românești

Una dintre dificultățile procesului de traducere se consideră a fi redarea elementelor cu specific cultural. În domeniul cultură și civilizație, în cel al comunicării culturale sau al studiilor de traducere se întâlnesc diverse denumiri ale elementului cu specific cultural (cf. lista denominativă, la Gheltofan 2019). Tradițional, în limba română, s-a utilizat forma *realii* (cf. „realii lingvistice”, sub influența studiilor rusești), însă, în noile studii

¹² „Dominante culturale”, la Evseev 1983.

¹³ Și alți itemi culinari rusești pot fi frazeolexeme (v. *infra*: *калач* /kalač/, *лануа* /lapša/, *уш* /šči/ etc.).

¹⁴ „(...) it is also, and at the same time, a system of communication, a body of images, a protocol of usages, situation and behaviour” (Barthes 2013 [1961]: 21); „(...) who would claim that in France wine is only wine? Sugar or wine, these two are also institutions. And these institutions necessarily imply a set of images, dreams, tastes, choices, and values” (Barthes 2013 [1961]: 21).

de traducere (cf. Lungu-Badea 2004) se preferă forma de plural *realia*, cf. lat. *realis, realia*; este forma adoptată în studiul de față.

În continuare, prezentăm un set de corespondențe¹⁵ românești ale frazelor-melur-realie rusești, precum și anumite modalități de redare a itemilor culinari pe baza soluțiilor traductive specificate în studiile de specialitate (cf. Fedorov 1983 [1953], Vlahov și Florin 1980, Lungu-Badea 2004, Sârbu 2017):

(6) *Борщ* /boršč/ – ‘supă/ ciorbă de sfeclă; o mâncare lichidă care necesită un proces complex de preparare’. Printre cele mai cunoscute feluri de *borș rusesc* sunt: „горячий (красный) борщ” ‘borș fierbinte (roșu)’ și „холодный борщ” ‘borș rece’.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *borșci*;
- b. transcriere fonetică: *boršč*;
- c. adaptare fonetică + adaos explicativ: *borș rusesc*;
- d. analog funcțional: *ciorbă de sfeclă*;
- e. variantă tradițională: *borș rusesc, borșci*.

(7) *Варенье* /vareńe/ – ‘dulceață de fructe întregi’; un desert tradițional la slavii de răsărit și la alte popoare răsăritene. Întâlnim „малиновое варенье” ‘dulceață de zmeură’, „клубничное варенье” ‘dulceață de căpșune’, „вишневое варенье” ‘dulceață de vișine’ etc.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *varenie*;
- b. transcriere fonetică: *vareńe*;
- c. hiperonim + perifrază explicativă: *dulceață de fructe întregi*;
- d. analog funcțional: *dulceață, gem, marmeladă, magiun*;
- e. variantă locală: *magiun*;
- f. variantă internațională: *marmeladă*.

(8) *Закуска* /zakuska/ – ‘aperitive; feluri de mâncare ce se servesc la băuturile alcoolice foarte tari sau înaintea felurilor principale’. În bucătăria rusească aperitivele sunt, de regulă, salatele, peștele sărat, plăcintele sărate cu diverse umpluturi, murăturile (castraveți, varză, ciuperci etc.), icrele negre, icrele roșii etc. Este o evidență lexicală care poate crea confuzii, în traducere, prin apropierea formală a cuvântului de lexemul românesc *zacuscă*.

¹⁵ Corespondențele expresiilor stabile și ale unităților frazeologice sunt extrase din dicționare explicative și frazeologice bilingve (ruso-românești) (cf. Bolocan, Voronțova 1968, Popa 2001).

Modalități traductive:

- a. transliterare/ transcriere fonetică: *zacusca/zakuska*;
- b. traducere semantică: *aperitiv*;
- c. variantă locală: *aperitiv*;
- d. variantă internațională: *snack*.

(9) *Káua* /kaša/ – ‘cașă’; aliment de bază tradițional. Reprezintă un produs culinar consistent, sățios, din cereale fierte. Cașa nu lipsea de la masa tradițională rusă. Astfel, devine o hrană ritualică, prezentă în ceremonialele principalelor etape ale vieții: naștere – căsătorie – înmormântare. Spre exemplu, la nuntă, mirele și mireasa primeau *cașa*, care era însoțită de urarea „Хозяйка красна – и каша вкусна” ‘(Dacă) stăpâna e frumoasă, și *cașa* e gustoasă’. Se obișnuia, de asemenea, să se gătească o *cașă* a „împăcării”, astfel că această mâncare simbolizează pacea. Și alte evenimente și sărbători sunt însoțite de prepararea *cașei* ritualice, precum botezul, onomastica, ajunul Dumincii Floriilor, ziua solstițiului de vară (ziua lui Ivan Kupala), strângerea recoltelor etc.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *cașa/cașă*;
- b. transcriere fonetică: *kaša*;
- c. analog funcțional: *terci*;
- d. hiperonim + analog funcțional + perifrază explicativă: *mâncare rusească de terci* etc.

Se întâlnește în expresii precum:

- ◆ ru. *кашу во рту* (у кого-л.) – ro. *a avea mămligă/ prune în gură*;
- ◆ ru. *каши не сварить* (с кем-л.) – ro. *a nu face nicio brânză cu cîneva; a nu putea s-o scoți la capăt cu cineva*;
- ◆ ru. *каша в голове* (у кого-л.) – ro. *a avea țărâțe/ ghiveci în cap; a avea capul calendar*;
- ◆ ru. *берёзовая каша* – ro. *(a trage) o papară/ o mamă de bătaie*;
- ◆ ru. *заварить кашу* – ro. *a încurca ițele; a face o mare încurcătură*;
- ◆ ru. *(сам) заварил кашу* – *(сам и) расхлёбывай* – ro. *capul face, capul trage; ai încurcat ițele, descurcă-le; singur ai făcut-o, singur s-o descurci*;
- ◆ ru. *каши в рот набрал* – ro. *a tăcea chitic; a tăcea ca peștele*;
- ◆ ru. *каши не перемаслить* – ro. *mult cu mult nu strică*;
- ◆ ru. *мало каши ел/ съел* – ro. *trebuie să mai mănânce mămligă; a fi cu caș la gură*;

- ◆ ru. *накормить берёзовой кашей* (кого-л.) – ro. *a trage cuiva o mamă de bătaie; a hrăni pe cineva cu papară/ vergi;*
- ◆ ru. *расхлёбывать кашу* – ro. *a plăti oalele sparte;*
- ◆ ru. *с кашей съест* (кого-л.) – ro. *a-l mânca de viu.*

(10) *Калáч* /kalač/ – ‘colac; o pâine cu formă rotundă’.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *calaci*;
- b. transcriere fonetică: *kalač*;
- c. traducere semantică: *colac* etc.

Se întâlnește în expresii precum:

- ◆ ru. *тёртый калач* – ro. *trecut/ dat prin ciur și prin dârmon/ prin sită; om pățit; vulpe bătrână;*
- ◆ ru. *досталось на калачи* – ro. *și-a luat porția;*
- ◆ ru. *калачом не выманишь* – ro. *cu nimic nu-l ademenești;*
- ◆ ru. *как калач (испечь)* – ro. *cât ai bate din palme;*
- ◆ ru. *хочешь есть калачи, не лежи на печи* – ro. *nu ședeă că îți șede norocul; leneșul mănâncă puțin colaci.*

(11) *Лапшá* /lapša/ – ‘produs obținut din aluat; tăiței’.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *lapša*;
- b. transcriere fonetică: *lapša*;
- c. traducere semantică: *tăiței*.

Se întâlnește în expresii precum:

- ◆ ru. *берёзовая лапша* – ro. *(a trage) o mamă de bătaie/ o papară;*
- ◆ ru. *в лапшу искрошить/ изрубить* – ro. *a face ferfeniță/ varză; a rupe/ a tăia în bucățele mici;*
- ◆ ru. *вешать лапшу на уши* – ro. *a turna/ a înșira/ a spune (la) gogoși/ brașoave/ verzi și uscate; a spune cai verzi pe pereți.*

(12) *Пельмёнь* /pelmeń/ – produs culinar specific zonei euroasiatice; este un aluat fiert care se poate umple cu: carne tocată, pește, cartofi, varză, ciuperci etc. Lexemul provine din compunerea cuvintelor dialectale „пель” /pel/ ‘ureche’ și „нянь” /ńań/ ‘pâine’. În limbajul argotic rusesc, „пельмень” dobândește sensul de ‘neîndemânatic’ sau ‘antipatic’.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *pelimeni*;
- b. transcriere fonetică: *pelmeń*;
- c. variantă locală: *colțunași cu carne* (sau cu alte umpluturi);
- d. variantă tradițională: *pelmeni* (rusești).

(13) *Пря́ник* /prjanik/ – ‘turtă dulce’. Primul sortiment de turtă dulce a apărut în Rusia Kieveană, în secolul al IX-lea, fiind denumit „медовый хлеб” ‘pâine de/cu miere’. Denumirea „пряники” vine de la cuvântul „пряный” /prjańj/ ‘condimentat, picant’, provenit din lexemul vechi rusesc „пъпръняъ” /p’p’rjań/ ‘piperat, iute’. Turta dulce era oferită ca dar, acest fapt fiind considerat deosebit de reverențios, mai ales că greutatea produsului varia în funcție de persoana căreia i se dăruia (putea cântări până la câteva kilograme). Cel mai renumit sortiment rusesc de turtă dulce este cel din orașul Tula („тульский пряник” /tułskij prjanik/).

Modalități traductive:

- a. transliterare: *preanic*;
- b. transcriere fonetică: *prjanik*;
- c. variantă tradițională: *turtă dulce*.

(14) *Рассо́льник* /rasolnik/ – ciorbă tradițional rusească, având ca specific folosirea castraveților murați, sărați, în conținutul acesteia.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *rasolinic*;
- b. transcriere fonetică: *rasolnik*;
- c. report cu adaptare fonetică: *rassolnic*.

(15) *Хле́б-со́ль* /hleb-sol’/ – reprezintă o modalitate tradițională de a întâmpina oaspeții. Oferirea de pâine și sare poate fi un ritual simbolic în tradiția rusă, în momentul în care tinerii căsătoriți sunt primiți în casa socrilor (părinții mirelui), prin aceasta socrii arătau că doresc să-și primească nora în casa lor și în viața lor. De aici, și în alte circumstanțe care presupun o întâmpinare, de pildă, a personalităților politice, a diplomaților, veniți în vizite oficiale. Apare în expresii precum: ru. *встречать хлебом-солью* – ro. *a întâmpina cu pâine și sare*.

Modalități traductive:

- a. transliterare: *hleb-soli*;
- b. transcriere fonetică: *hleb-sol’*;
- c. traducere semantică: *pâine-sare*;
- d. variantă tradițională: *cu pâine și sare*.

(16) *Щу* /šci/ – ‘ciorbă de varză’; aliment cu specific național. Întâlnim expresii proverbiale cu acest lexem: „щи да каша – пицца наша” ‘șci și cașă sunt hrana noastră’; „где щи, тут и нас ищи” ‘unde este șci, acolo să ne cauți’ (ro. *la pomână dă năvală; la plăcinte înainte; unde-i bine, acolo-i de noi*) și expresii frazeologice: (*попасть*) как кур во щу ‘(a nimeri) ca găina/ cocoșul în șci’ (ro. *(a cădea) ca musca-n lapte*).

Modalități traductive:

- a. transliterare: *șci*;
- b. transcriere fonetică: *șci*;
- c. report + adaptare fonetică: *șci*;
- d. perifrază explicativă: *ciorbă de varză rusească*.

Concluzii

Lexemele-realii și frazele-realii sunt o evidență lingvistică a culturii unui anumit popor. Cunoașterea și înțelegerea lor contribuie la dezvoltarea unei competențe de tip mentalitar-cultural. Identificarea corespondențelor cultural-semantice românești ale cuvintelor-realii rusești din domeniul culinar este un prilej de înțelegere a unei părți din viziunea asupra lumii a acestor comunități lingvistice. Cuvinte-realii culinare prezentate mai sus vor face parte dintr-un dicționar, alături de cca 200 de unități-realii rusești cu corespondentele lor românești, lexicale și frazeologice, dispuse pe categoriile: realia etnografice, realia socio-politice și administrative, realia geografice și realia onomastice.

Referințe bibliografice:

- BARTHES, R. 2013 [1961]: *Toward a psychosociology of contemporary food consumption*, in Carole Counhian, Penny Van Esterik (ed.), *Food and Culture: a readear*, NY, Routledge, p. 20-26; disponibil online: <https://scholarblogs.emory.edu/sustainablefooditaly/files/2016/07/rolandbarthes.pdf> (accesat în 10 iulie 2020).
- BOLOCAN, Gh., VORONȚOVA, Tatiana 1968: *Dicționar frazeologic rus-român*, București, Editura Științifică.
- COJOCARU, Dana 2004: *Frazeologie și cultură (o analiză contrastivă a frazeologiei ruse și române)*, București, EUB.
- CONSTANTINOVICI, Simona 2014: *Incursion into the gastronomy lexis*, in Iulian Boldea (ed.), *Globalization, intercultural dialogue and national identity*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI, p. 570-578.
- EVSEEV, I. 1983: *Cuvânt-simbol-mit*, Timișoara, Facla.
- FEDOROV, A. V. 1983 [1953]: *Osnovy obščej teorii perevoda (lingvističeskie problemy)*, 4-e izd., M.: VŠ.
- FRĂȚILĂ, Loredana 2008: *Metaphors of money in business newspaper articles*, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia”, LIII (2), p. 203-208.
- GHELTOFAN, Daniela 2016: *Food for Thought-Thought for Food: A Romanian-Russian Corpus of Metaphors Based on Culinary Terms*, traducere de Loredana Pungă, in Loredana Pungă (ed.), *Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts*, Newcastle upon Tyne, UK, Cambridge Scholars Publishing, p. 91-108.

- GHELTOFAN, Daniela 2019: *Lexemul-realial ca revelator și mediator cultural. Studiu de caz: Rusia imperială, o istorie culturală a secolului al XIX-lea de Antoaneta Olteanu*, in Maria Subi, Simona Constantinovici, Mirela-Ioana Borchin-Dorcescu, Irina Diana Mădroane, Gabriela Radu (eds.), *G. I. Tohăneanu, Exegi Monumentum. Lucrările Colocviului „G. I. Tohăneanu”* (ediția a V-a, sept. 2018), Timișoara, EUV, p. 138-146.
- GHELTOFAN, Daniela, COSMA, Iulia 2014: *Frazeolexemul culinar „brânză” în limbile română și italiană*, in „Actele Colocviului Internațional Comunicare și cultură în România europeană, Ediția a III-a, 3-4 oct. 2014, România între interculturalitate și identitate: spații romanice europene și extraeuropene”, Timișoara, EUV, p. 27-28.
- LUNGU-BADEA, Georgiana 2004: *Teoria cultuuremelor, teoria traducerii*, Timișoara, EUV.
- MUNTEANU, Cristinel 2008: *O problemă de lingvistică „financiară”: analogia cuvinte – bani*, in „Limba română” (Chișinău), nr. 1-2, p. 137-149.
- MUNTEANU, Cristinel 2020: *Despre analogia „cuvinte – bani” la José Ortega y Gasset*, in Diana-Adriana Lefter, Ștefan Găitănanu (coord.), *Studii de literatură, lingvistică și didactică*, Pitești, Editura Universității din Pitești, p. 206-212.
- POPA, Gh. 2001: *Dicționar de locuțiuni rus-român*, Chișinău, Editura Știința.
- SAVIN, Petronela 2007: *Pentru un studiu etnolingvistic al frazeologiei cerealelor și preparatelor din cereale*, in „Philologica Jassyensia”, III, nr. 1, p. 57-64.
- SAVIN, Petronela 2012: *Bread. From Culture to Phraseological Imaginary*, in „Philologica Jassyensia”, VIII, nr. 2 (16), p. 185-191.
- SAVIN, Petronela 2016: *Electronic Romanian-English Contrastive Collection of Food Set Phrases. Methodological Aspects*, in „Philologica Jassyensia”, XII, nr. 1 (23), p. 99-106.
- SÂRBU, R. 2017: *Selectivitatea sintagmatică și constrângerile lexicale în traducerea reprezentativă*, in Georgiana Lungu-Badea, Nadia Obrocea (coord.), *Studii de traductologie românească. I. Discurs traductiv, discurs metatraductiv*, Timișoara, EUV, p. 192-216.
- STEPANOV, Ju. S. 2004 [1997]: *Konstanty. Slovar’ russkoj kul’tury*. Moskva, Akademičeskij proekt.
- VINOGRADOV, V. V. 1930: *O chudožestvennoj proze*, Moskva-Leningrad, Goslitizdat.
- VLAHOV, S., FLORIN, S. 1980: *Neperevodimoe v perevode*, M., Mežd. otnš.
- WEISGERBER, L. 1929: *Muttersprache und Geistesbildung*, Gottingen, Vandenhoeck Ruprecht.